ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ
ԳԱԼՈՒՍՏ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ԱԴՈՆՑ

Ե Ր Կ Ե Ր

ՀԻՆԳ ՀԱՏՈՐՈՎ

Ե

ՀԱՅ-ԲՅՈՒԶԱՆԴԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԵՐԵՎԱՆ
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2012

ՀՏԴ 941 (479.25)
ԳՄԴ 63.3 (2Հ)
Ա 205

Հրատարակության պատրաստեց
Պ. Հ. Հովհաննիսյանը

Ադոնց Ն. Գ.

Ա 205 Երկեր: Հինգ հատորով / Ն. Ադոնց; Գալուստ Կիւլպէնկեան հիմնարկ.- Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2012. Հ. Ե.- Հայ-բյուզանդական ուսումնասիրություններ / Խմբ.՝ Պ. Հ. Հովհաննիսյան: Թարգմ.՝ Ա. Շահումյան, Օ. Վարդազարյան, Վ. Պողոսյան.- 664 էջ + 2 ներդիր. (Հայկական մատենաշար):

Նիկողայոս Ադոնցի երկերի հինգերորդ հատորն ընդգրկում է ականավոր հայագետի բյուզանդագիտական ուսումնասիրությունները, որոնց մեծ մասը նախապես լույս է տեսել ֆրանսալեզու գիտական պարբերականներում և զետեղվել 1965 թ. Լիսաբոնում ֆրանսերենով հրատարակված «Հայ-բյուզանդական նոթեր» ("Études Arméno-Byzantines") ժողովածուում:

Հասցեագրվում է հայագետներին, բյուզանդագետներին և ընթերցող հանրությանը:

ՀՏԴ 941 (479.25)
ԳՄԴ 63.3 (2Հ)

ISBN 978-5-8084-1534-8

Խմբագրական հանձնաժողով

Հովհաննիսյան Պ. Հ.
Մաղոյան Ա. Գ.
Սիմոնյան Ա. Հ.
Ստեփանյան Պ. Գ.

Հատորը հրատարակության պատրաստեց

Պ. Հ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆԸ

Թարգմանիչներ

Ա. Ք. Շահումյան
Օ. Ս. Վարդազարյան
Վ. Ա. Պողոսյան

ԱՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԲՅՈՒԶԱՆԴԻԱՅԻ ԿԱՅՍՐԵՐ ՄՈՐԻԿԻ ԵՎ ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ V-Ի ՄԱՍԻՆ

1. ՄՈՐԻԿ ԿԱՅՍՐԸ[1]

Հայ պատմիչ Կիրակոս Գանձակեցին մի հետաքրքիր պատմություն է մեզ ավանդել Մորիկ կայսեր գահակալության մասին: «Եւ ապա թագաւորեաց Տիբեր,- պատմում է նա,- և յետ նորա Մօրիկ: Զսա ասեն ի Հայոց, յՕշական գեղջէ, և այլք թէ ի Տարօնոյ, աղքատութեան աղագաւ երթեալ ի Կոստանդնուպօլիս, և անդ ի դիպուածէ իմեքէ բարեբախտիկ եղեալ՝ թագաւորեաց այսպիսի պատճառաւ: Եղև մեռանիլ Տիբերի կայսեր, և մեծամեծքն ընդ միմեանս հակառակեալ, ոչ հնազանդելով միմեանց. և էր մարտ անհնարին ի մէջ նոցա, որպէս թէ ո՛ յաղթիցէ՝ թագաւորեսցէ: Իսկ պատրիարքն ի մէջ անցեալ համոզեաց զնոսա արկանել վիճակս, և ում հասանիցէ՝ նմա ունել զթագաւորութիւնն, և այլոցն հնազանդել. և զայս (արարին) երդմամբ՝ և ամենեցուն մուրհակաւ, և էր վիճակն այսպիսի, ընդ լուսանալն բանալ զաւագ դուռն քաղաքին և զայր՝ որ պատահիցէ անդ, թէպէտ կարի յանարգաց իցէ, ածել ի պալատն արքունի, և իշխանացն նստել ամենեցուն, և յո՛յր գլուխ դիցէ զթագն, նմա ունել զթագաւորութիւնն: Հաւանեցան ամենեքեան և դադարեցին ի խռովութենէ. և իբրև եհաս ժամն ժամադրեալ, բացեալ զդուռն քաղաքին, տեսեալ զՄօրիկ առ դուրսն՝ բարձեալ ցօղուն ինչ առ ի վաճառել և լնուլ զպէտս իւր, և յափշտակեալ զօրացն՝ տարան ի բաղանիս և լուացեալ զնա՝ զգեցուցին նմա հանդերձ ազնիւ, և տարան զնա յարքունիսն: Եւ իբրև ասացին նմա վասն որոյ կոչեցաւ նա, պահանջեաց ի նոցանէ գիրս և երդմունս, զի մի՛ սպանցեն զնա մնացեալքն ի թագէն: Եւ նոքա երդուան նմա սաստիկ, զի անխոց լիցի յայնմանէ. բազմեալ էին ամենեքեան սնոտի յուսով, և իւրաքանչիւր ոք անձին իւրում ասէր թէ լիցի:

[1] Մորիկի ծագման հարցը քննել է հայր Կ. Տեր-Սահակյանը իր՝ Բյուզանդիայի հայ կայսրերի մասին աշխատության մեջ [«Հայ կայսերք Բյուզանդիոնի», հատ. Ա-Բ, Վենետիկ, 1905], որը գրախոսել է Ա. Մերկը. «Byzantinische Zeitschrift», Bd. XIX, 1910, S. 549: Բյուզանդական և հայկական տեղեկությունները համաձայնեցնելու նպատակով Տեր-Սահակյանը միացել է հայր Ղ. Ալիշանի կարծիքին այն հարցում, որ Մորիկի հայրը հավանաբար բյուզանդացի էր, իսկ մայրը՝ հայուհի: Տե՛ս նաև E. Stein, Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches, Stuttgart, 1919, S. 85, n. 14:

Կայր աթոռն, և ի վերայ նորա թագն, և կօշիկքն՝ հուպ առ նմին: Անց Մօրիկ ի մէջ, և առեալ զթագն՝ սկսաւ շրջել ընդ բազմեալսն: Իբրև եկն առ առաջինն՝ ուրախացաւ նա, բայց տրտմեցաւ երկրորդն՝ իբրև եթող զնա, դարձեալ կալաւ զնա տրտմութիւն, և զընկերն նորա ուրախութիւն. և այսպէս ըստ կարգի, իբրև շրջեցաւ նա երկիցս և երիցս, տրտմեցոյց զնոսա և ուրախացոյց: Անց նստաւ ի վերայ աթոռոյն, և եդ զթագն ի գլուխն իւր, և տեսեալ ամենեցուն սխրացան: Բայց զի երդուեալ էին նմա, թէ յո՛յր գլուխ և դնիցես դու՝ մեք հնազանդիմք նմա, մատուցեալ պատրիարքն՝ ագոյց զկօշիկսն յոտս նորա. և երկիր եպագ նմա, նոյնպէս ամենեքեան երկրպագեցին և ասեն՝ կեցցէ՛ արքայ Մօրիկ: ...

Ասեն զնմանէ՝ թէ առաքեաց առ հայր իւր թողուլ զպանդխտութիւնն և գալ վայելել ի փառս նորա. և եթէ ոչ՝ խրատ առաքել նմա, որով կարասցէ վարել զթագաւորութիւնն. և երթեալ սպասաւորացն, գտին զնա՝ զի դարմանէր պարտէզ, և ասացին նմա զհրամանն արքունի. նա պատասխանի ետ և ասէ, թագաւորի հայր ես ո՛չ վայել եմ, և ինքն սկսաւ զմեծամեծ կաղամբսն՝ որ ի պարտիզի անդ, արմատախիլ առնել, կտրել զգլուխսն և ծածկել ընդ հողովն, և զմանունսն փայփայել և յօրինել. և արանցն տեսեալ զայն՝ համարեցան զնա բախած. և թողեալ ի բաց գնացին: Իսկ զոր ինչ արար նա, նոքա ոչ գիտացին. և գնացեալ առ թագաւորն՝ պատմեցին զամենայն, և զյիմարութիւնն՝ զոր գործեաց ի պարտիզին: Իսկ Մօրիկ իբրև լուաւ, ծիծաղեցաւ և ոչ ինչ յայտնեաց, և կալեալ զմեծամեծսն՝ զոր կարծէր, թէ սատան են թագաւորութեան նորա, եբարձ զամենեսեան՝ զի մի՛ դաւ ինչ լիցին թագաւորութեան նորա, և զփոքունսն ի տեղիս նոցա կարգեաց. և կոչեալ զարսն զայնոսիկ՝ զոր առաքեաց առ հայր իւր, ասէ ցնոսա. այս են խրատ հօր իմոյ՝ զոր արար ի պարտիզին, և դուք ոչ իմացայք: Կէսք ասեն զսա յԱրփսուս գեղջէ Կապպադովկացւոց, զոր յետոյ քաղաք շինեաց ի զօրավար Տիբերի:

Բայց Մօրիկ վասն խստութեան բարուցն ազգաւ և որդւովք ողորմատես մահուամբ կորնչի յիւրոց զօրաց. քանզի յարեան ի վերայ նորա զօրք իւր, որոց առաջնորդ էր Փոկաս, որ թարգմանի հուր, և սպան զնա, և ինքն թագաւորեաց ընդ նորա»[1] (1):

---

[1] Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն Հայոց, Թիֆլիս, 1909, էջ 46-50:

* * *

Մորիկի մասին այս պատմության մեկ այլ տարբերակ ևս կա, որը վերջերս է հրատարակվել և որը մենք օգտակար ենք համարում այստեղ վերարտադրել:

«Յետ այսորիկ մեռաւ Մուրիկ արքայն Հոռոմոց: Եւ նայ էր առեալ Զաքրան քուրն Գասրէին՝ արքային Պարսից: Եւ եղեւ սպանումն Մուրկայ այսպէս: Զի յորժամ թագաւորեաց Մուրիկ ի Կոստանտինուպոլիս, առաքեաց զմի ոմն աշխարհին իւր ի Հայք, ի քաղաքն Անի: Եւ նայ էր պարտիզպան: Եւ եկն այրն Հոռոմայեցի և եգիտ զԴաւիթ զհայրն Մուրկայ: Եւ կոչել զնայ առ ինքն՝ ասէ ցնա. «կոչէ զքեզ որդին քո Մուրիկ, քանզի թագաւորեաց Հոռոմոց»: Իբրեւ լուաւ Դաւիթ, հայր Մուրկայ, ծիծաղեցաւ և ասէ. «ո՛չ կարեմ գալ. լաւ համարիմ զսակավ պահէզս իմ քան զթագաւորութիւն Հոռոմոց, քանզի ո՞վ տայր թագաւորել մարդոյ աւտարականին»:

Եւ բերեալ հաց եդ առաջի նորա և ինքն էմուտ ի պարտէզն իւր և սկսաւ զմեծամեծ բանջարս տակցի խլել. և առեալ զմանտարն տունկ արկանել ի տեղի մեծամեծացն: Եւ զայն տեսեալ այրն Հոռոմայեցի ասէ. «զի՞նչ գործես զայդ»: Եւ նա ասէ. «այսպէս արժան է լինել»:

Եւ յորժամ դարձաւ այրն և եկն առ արքայն Մուրիկ, եւ ոչ եբեր զհայրն նորայ: Եւ պատմեաց առաջի արքային զոր առնէր հայր նորա: Եւ ապայ ի միտս եկեալ արքայն (Մուրիկ) և ասէ, թե «զայն վասն մեծ(ամեծ)ացն իմոց խրատ ետ ինձ»: Եւ կալաւ զամենայն մեծքն Յունաց աշխարհին, զոմանս ի ծով ընկղմեց և զոմանս արգելեաց աքսորս, և փոքրգուն արանցն ետ պատիւ պատրկութեան և զորավարութեան...»[1]:

* * *

Մորիկի գահակալության առասպելը պատմական ոչ մի հիմք չունի: Նրա գահ բարձրանալու հանգամանքները քաջ հայտնի են: Տիբերիոս կայսրը (2) մեռնելուց մի քանի օր առաջ նրան նշանակել է իր հաջորդը: Տիբերիոսը արու զավակ չուներ, միայն երկու դուստր, որոնցից մեկը՝ Կոստանդինան, կնության էր տրված Մորիկին: Նոր գահակալը կայսերական անձնազորի հրամանատարն էր, երբ Հուստինոս II նրան արևելք էր ուղարկել պարսիկների դեմ կռվող Հուստինիանոս զորավարին փոխարինելու: Հե-

[1] Շապուհ Բագրատունի, Պատմութիւն, Էջմիածին, 1921, էջ 3-4: Հաջորդում է Մորիկի սպանության շարադրանքը:

տևաբար այն պահին, երբ բարեհաճ ճակատագիրը նրան գահ է պարգևել, նա չէր կարող հասարակ բանջարավաճառ լինել: Բյուզանդացի մատենագիրները (3) կարծում են, որ նա ծագումով Փոքր Հայքի Արփսուս՝ այժմյան Յարփուզ, քաղաքից էր (4): Նրա մայրը՝ Յոհաննան, Աղեփիոս քաղաքի եպիսկոպոսի քույրն էր: Դոմետիանոսը՝ Մելիտենեի եպիսկոպոսը, նրա զարմիկն էր, եղբոր՝ Պետրոսի, որդին: Մորիկի հայրը՝ Պողոսը, կենդանի էր, երբ նա գահ բարձրացավ. նա նրան Արփսուսից բերել տվեց Կոստանդնուպոլիս: Նա միայն մի եղբայր ուներ Պետրոս անունով, որին կյուրոպաղատի կոչում էր տվել, և երեք քույր, որոնցից մեկը՝ Դամիանան, ունեցել է Աթենոգենես անունով մի որդի, որը դարձել է Արաբիայի Պետրա քաղաքի եպիսկոպոսը: Հայկական ավանդության միակ պատմական փաստը հետևյալն է. Մորիկն իր հոր եւուից մարդ էր ուղարկել: Երկրորդ տարբերակի հեղինակը սխալվում է նրա հորը Պողոսի փոխարեն Դավիթ անվանելով: Այնուամենայնիվ ավանդությունը պահպանել է մեկ այլ պատմական վերհուշ ևս: Մորիկի հայրենիքը համարվելու պատվի համար Օշական գյուղը մրցակցում է Արփսուս քաղաքի հետ: Սակայն Օշականից բացի ավանդության մեջ նշվում է մի երրորդ վայր ևս, որը նույնպես հավակնում է այդ պատվին. դա Տարոն գավառն է: Հայտնի է, որ համաձայն հայկական ավանդության Տարոնը համարվում էր Վասիլ I-ի հայրենիքը և ոչ թե Մորիկի, որը ծագումով Օշականից էր: Ուրեմն ավանդության մեջ ինչ-որ խառնաշփոթ է տեղի ունեցել: Մորիկին են վերագրում այն, ինչ վերաբերում էր Վասիլ I-ին: Մորիկի աղքատությունը կարծես թե նույնպես փոխ է առնված Վասիլի մասին առասպելից: Հարց է ծագում, թե մայրաքաղաքի դռների մոտ կանգնած բշվառ մարդը Ս. Դիոմեդեսի հայտնի առասպելում Ոսկե Դռան մոտ կանգնած Վասիլի կերպարի արտացոլքը չէ՞ արդյոք (5): Այսպիսով մենք ապացույց կունենանք, որ հայերը ծանոթ էին այդ առասպելին: Սակայն նրանք այն մոռացել էին և դրա բեկորները «բյուրեղացել» էին Մորիկի անվան շուրջ:

Մորիկի գահ բարձրանալու պատմությունն իր այլաձևումով պարտական է Վասիլի մասին առասպելի ազդեցությանը: Տիբերիոսը իշխանությունը Մորիկին է հանձնել մի մեծ հավաքի ժամանակ, ծերակույտի և արքունի ավագների ներկայությամբ: Հանդիսավոր ճառ արտասանելուց հետո կայսրը թագը դրել է Մորիկի գլխին (6): Այդ փաստը արտացոլվել է հայկական ավանդության մեջ. հավանաբար ներկաներից յուրաքանչյուրը հույս ուներ մեռնող կայսեր հաջորդը դառնալու, ինչպես որ ներկայացված է հայկական ավանդության մեջ: Սակայն տեսարանի վերջը փոփոխվել է, «վարակվելով» Վասիլի մասին եղած տեղեկություններից. նա հասարակ գյուղացու վիճակից բարձրացել հասել է մինչև կայսերական աստիճանը: Ըստ

ավանդության Տիբերիոսը չէ, որ թագը դրել է Մորիկի գլխին, այլ Մորիկն ինքն է իրեն թագադրել:

Մյուս հանգամանքը, որը պնդում է ավանդությունը, Մորիկի ծագման հարցն է: Հայ հեղինակները համառորեն կրկնում են, որ նա ծագումով Օշականից էր: Այդ գյուղը մինչ օրս էլ հայտնի է այդ անվան ներքո, տեղակայված է Էջմիածնի մոտ և այնտեղ է գտնվում հայ դպրության հիմնադիր Մեսրոպ Մաշտոցի գերեզմանը: Արդի պատմաբանները մերժել են Օշականի հավակնությունները՝ հօգուտ Արփսուսի: Նույնիսկ Ա. Սեն-Մարտենը, որը հատուկ ունակություն ուներ Բյուզանդիայի պատմության մեջ հայկական տարրերը ճանաչելու հարցում, միացել է նրանց, ովքեր բռնել են Արփսուսի կողմը: Եվագրիոսի հեղինակությունն այս վեճում նրան որոշիչ է թվացել[1]:

Սակայն հայկական վկայությունները պարունակում են այնպիսի մանրամասներ, որոնք չի կարելի մի կողմ նետել: Հարկավոր է միայն դրանք մեկնաբանել: Ասողիկը վկայում է, որ Մորիկը Օշականից էր և շատ էր սիրում իր հայրենի գյուղը և դա ծնունդ է տվել հետևյալ ասացվածքին. «Աստի յՕշական խունկ առաջի»[2]:

Երկրորդ ասացվածքը հիշատակված է Մորիկի պատմության երկրորդ տարբերակում: Շապուհ Բագրատունու շարադրանքը բազմաթիվ էջերի բացակայության պատճառով ամբողջական չէ: Հրատարակիչներն այն լրացրել են «Ոսկեփորիկ» կոչվող ժողովածուներից: Այլ տեղեկությունների շարքում այնտեղ վկայություններ կան Մորիկի ժամանակաշրջանում Հայաստանում հաստատված խաղաղության մասին, որը ծնունդ է տվել հետևյալ արտահայտությանը՝ «զինչ ի ժամանակին Մուրկեա, որ նստել է անհոգս»[3]:

Դա համապատասխանում է իրականությանը: Երկարատև պատերազմները, որոնց թատերաբեմն էր Հայաստանը, Մորիկի ժամանակ դադարեցին: 591 թ. բյուզանդական Հայաստանի սահմանները տեղափոխվեցին հյուսիսում Թեոդոսուպոլսից (Էրզրում) Սևանա լճի ափը և Մարտիրոսուպոլսից (Մուֆարկին) Վանա լճի ափը՝ հարավում: Այսպիսով հայկական գավառների մեծ մասն անցավ Բյուզանդիայի տիրապետության տակ: Այդ կապակցությամբ էր, որ Շիրակաշատ քաղաքի անունը Մորիկի պատվին փոխեցին դարձրեցին Մորիկապոլիս[4]: Շիրակաշատ-Մորիկապոլիսը գտնվում էր Անիի շրջանում. դա է պատճառը, որ Մորիկի պատվիրակները երկրորդ տարբերակում նրա հորը գտնելու համար Անի են գալիս և ո՛չ Օշական:

---

[1] C. Lebeau, X, p. 146, note 3.
[2] Ստեփաննոս Ասողիկ, Պատմութիւն տիեզերական, Բ, 6, Ս.Պետերբուրգ, 1885, էջ 141:
[3] Շապուհ Բագրատունի, էջ 5:
[4] Մովսէս Խորենացի, Աշխարհացոյց, Վենետիկ, 1881, էջ 34:

Չնայած եկեղեցական գործերում բյուզանդական կառավարության վարած կործանարար քաղաքականությանը, որը հայերի մեջ դժգոհություն էր առաջացնում, այնուամենայնիվ քրիստոնեական կայսրության տիրապետությունը նրանք ավելի հանդուրժելի էին համարում, քան պարսիկներինը: Հայոց մեջ Մորիկի վայելած ժողովրդականությունը կարող է բացատրվել առանց նրա հայկական ծագման վարկածին դիմելու, սակայն Օշականին վերաբերող ասացվածքը այդ դեպքում կմնա առեղծված:

Հետաքրքիր է, որ մի վկայությամբ Արփսուս քաղաքը կիսում է Օշականի հավակնությունները Մորիկի մտահոգության առարկան լինելու հարցում: Արփսուսը նույնպես կառուցապատվել ու զարդարվել էր հոյակապ շենքերով: 586 թ. երկրաշարժի ժամանակ այն ավերվել էր: Կայսրը հրամայել էր այն նորից կառուցել և առավել գեղեցիկ դարձնել, քան առաջ էր: Քաղաքը դարձյալ կործանվել էր, հիմնահատակ ավերվելով ուժգին երկրաշարժից[1]:

Այս պատմությունը պակաս առասպելական չէ, քան Օշականի պատմությունը: Մորիկի հայրենիք համարվող այս երկու վայրերի միջև անշուշտ ինչ-որ կապ կա: Ըստ էության, դրանց հավակնությունները կարող են համաձայնեցվել, եթե ենթադրենք, որ կայսեր ծնողները իսկապես Օշականից էին, բայց այն լքել էին Արփսուսում բնակություն հաստատելու համար: 536 թ. Հուստինիանոս I-ի ժամանակ հայկական գավառների վերափոխությունից հետո նկատվում է հայ ազգաբնակչության արտագաղթ դեպի կայսրության գավառները: Հնարավոր է, որ այդ ժամանակաշրջանում է Մորիկի ընտանիքը գաղթել Արփսուս:

Սակայն Եվագրիոսի որոշակի վկայությունը արգելում է տարբեր տեղեկությունների նման համաձայնեցմանը: Նա ասում է, որ Մորիկը, ինչպես և նրա անունը սկիզբ են առնում հին Հռոմից՝ ἕλκοντα μὲν τὸ γένος καὶ τοὔνομα ἐκ τῆς πρεσβυτέρας ῾Ρώμης [«տոհմն ու անունը արտածելով ավագ Հռոմից»][2]:

Մենք չենք կարծում, որ այս վկայությանը չի կարելի առարկել: Իսկապես ինչու՞ պետք է ազնվական հռոմեական ընտանիքը թողներ այդ հոյակապ քաղաքը և գնար ու հաստատվեր կայսրության այնպիսի հեռավոր անկյունում, ինչպիսին էր Արփսուսը, որը ոչ մի առավելություն չուներ և որը, ավելին, որպես զուտ ռազմական կետ մշտապես ենթակա էր պարսիկների հարձակմանը: Եվագրիոսը միակ հեղինակն է, որ հայտնում է այդ տե-

---

[1] Michel le Syrien, éd. J. A. Chabot, II, p. 359.

[2] Evagrius, Hist. Eccl., V, 19.

դեկությունը: Հարց է ծագում, թե դա պատմագրի անձնական բանասիրական ենթադրությունը չէ՞ արդյոք, որը հիմնված է Mauricius անվան հռոմեական ձևի վրա: Նա ընդգծում է, որ անունը հռոմեական է, մի բան, որ կարող է հաստատել մեր ենթադրությունը: Արդյոք պատմիչը որպես ելակետ չի՞ ընդունել Մորիկի անունը նրա հռոմեական ծագմանը հանգելու համար: Հայտնի հռոմեացի Փիլիպպիկոսը ամուսնացել էր Մորիկի քույրերից մեկի հետ (7): Այդ փաստը կարող էր խրախուսել պատմիչին կամայական հետևություններ անելու:

Ահա թե ինչու Օշականի հավակնությունները անտեսելու չեն: Հայերը Մորիկին լավ էին ճանաչում: Նա համբավ էր ձեռք բերել Հայաստանում պարսիկների դեմ վարած պատերազմներում: Հայերը օգնել էին Մորիկի հովանավորյալ [պարսից] Խոսրով II թագավորին ապստամբ Վահրամ Չուբինի դեմ, անկասկած Մորիկի հրամանով: Խոսրովի հաղթանակից հետո հայ զորավար Մուշեղը Կոստանդնուպոլիս է գնացել կայսերը ներկայանալու համար: Այդուհանդերձ Մորիկը հայերի բարեկամը չէր, և վերջիններս ատում էին նրան հայոց եկեղեցու և հայ ավատատերերի նկատմամբ նրա վարած քաղաքականության համար: Նրան է պատկանում հայ իշխաններին բարբարոսների դեմ պայքարում օգտագործելու նպատակով նրանց բռնությամբ Թրակիա տեղափոխելու գաղափարը: Նա իր դաշնակից Խոսրովին խորհուրդ էր տալիս նույն բանն անել ու ստիպել հայ իշխաններին գնալ և թշնամիների դեմ կռվել պարսից թագավորության ծայրամասերում (8): Ընդհանուր առմամբ Մորիկը հայերին վնասել է: Հայաստանում ոչ մեկի մտքով չէր անցնի հպարտանալ նրանով (9): Հետևաբար մենք չենք կարող կասկածել, որ հայկական ավանդության հեղինակները ազգային սնափառությունից դրդված նրան վերագրած լինեին հայկական ծագում: Հակառակը նա այնքան վատ համարում ուներ հայոց մեջ, որ ազգային նախապաշարվածությունը պետք է բերեր ավելի շուտ Մորիկի ազգության անտեսմանը, քան ընդունմանը: Եթե, անկախ այդ ամենից, հայերը շարունակում են պնդել նրա Օշականում ծնված լինելը, ապա մենք չենք կարող անտեսել հայ ավանդության արժեքը, ինչպես դա անում են ուսումնասիրողները:

Այն փաստը, որ Մորիկի ընտանիքը հայկական անուններ չի կրում, չի կարող պատճառ հանդիսանալ մեր թեզը հերքելու համար: Բյուզանդիայի հայերը հիմնականում չէին պահպանում իրենց ազգային անունները: Այն մարդիկ, ովքեր հայտնի էին իրենց հայկական անուններով, պատկանում էին ավատական ազնվականությանը: Այդ խավն ուներ միայն իրեն հատուկ անուններ: Ստորին խավի ներկայացուցիչները, ինչպես նաև հոգևորականները սովորաբար կրում էին քրիստոնեական անուններ, ըստ եկեղեցական

օրացույցի: Հայկական ավանդության մեջ Մորիկը ներկայացված է որպես այգեպանի որդի: Ուրեմն նրան չէին կապում ազնվականության հետ: Այնուամենայնիվ պետք է նշել, որ նրա քրոջ՝ Դամիանայի, որդու անունն էր Արենոզենես, համեմատաբար հազվադեպ անուն, որը կրում էր նաև Գրիգոր Լուսավորչի թոռը:

Համենայն դեպս Մորիկի ծագման հարցը այդքան պարզ չէ, որքան սովորաբար կարծում են, և հայկական ավանդությունը նույն արժեքն ունի, ինչ որ Եվագրիոսի վկայությունը: Mauricius-ը կարող է հայկական Մևուկ (կամ Մևիկ) անվան թարգմանությունը լինել[1]:

2. ԱՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆ ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ V-ի ՄԱՍԻՆ

«Իսկ յետ Լևոնի կայսեր թագաւորէ որդի նորա Կոստանդին. սա կոչեցաւ Կաւալինոս, այսինքն՝ Թրքաժողով. զի զօրն Տանկաց բանակեալ էին առ ափն Ալիս գետոյն, հրամայեաց քրիք ժողովել և արկանել ի գետն. և նոցա տեսեալ՝ ահարեկ եղեն, կարծեցեալք անքիւ լինել զօրացն, և փախեան ի նմանէ: Պատմի ի միում աւուր զկնի միմեանց հինգ առիւծ սպանանել սորա»[2]:

Ինչ վերաբերում է Կոստանդին V-ի անվանը հավելված վիրավորական մականուններին, ապա տեսնենք Ալֆրեդ Լոմբարդի «Հռոմեացիների կայսր Կոստանդին V» աշխատության մեջ[3] ժողովված վկայությունները: Κοπρώνυμος [«Թրիքանուն»] մականունը, որը բնականաբար վիրավորական է, փոխարինում է καβαλλῖνος մականունը (10): Վերջինն անպայմանորեն վիրավորական չէ իր բնույթով. մենք ենթադրում ենք, որ դա մտերմական մականուն է, որն այդ մեծ հեծյալը ստացել է իր զինվորների կողմից (որոնք նրան պաշտում էին): Κωνσταντῖνος-ի և Καβαλλῖνος-ի միջև ակնհայտ զուգահեռ կա: Պահպանվել է անվան գլխատառն ու վերջավորությունը և մտերմաբար, կատակի ձևով Κωνσταντῖνος-ը Καβαλλῖνος-ի է փոխվել ակնարկելով կայսեր սերը կամ, եթե կուզեք, նույնիսկ կիրքը ձիերի նկատմամբ: Սակայն շուտով նրա հակառակորդները՝ պատկերասերները, յուրացրել են այդ

---

[1] **Ղազար Փարպեցի**, Պատմութիւն Հայոց, Տփղիս, 1904, էջ 127: Պասլ Պետերսը հնարավոր է գտել ենթադրելու, որ Ստիլիանոս անունը, որ կրում էր Լևոն VI-ի հայտնի նախարարը, վերարտադրում է հայկական «Սյունի» անուն, որը հասկացվել է որպես «սյուն» բառից ածանցյալ («Հանդէս Ամսօրեայ», 1926-1927, էջ 727):

[2] **Կիրակոս Գանձակեցի**, էջ 67:

[3] **A. Lombard**, Études d'histoire Byzandine: Constantin V, empereur des Romans (740-775), **Paris**, 1902, **pp**. 12-13.

մականունն ու այն մոտեցրել καβαλλῖνα-ին, որը նշանակում է «ձիու քրիք» (11): Պատկերասեր պարսավագիրների համար ձիերի նկատմամբ տածած նրա սերը դարձել է սեր աքարի, կեղտի նկատմամբ: Այդտեղից էլ Κοπρώνιμος-ը: Մենք այլևս չենք շարունակում, քանի որ այդ ամենը քաջ ծանոթ է:

Սակայն հայկական բնագիրը մեզ տեղեկացնում է, որ, եթե նույնիսկ ընդունենք, որ καβαλλῖνος-ը ունեցել է «քրիքավոր, քրիքով սնվող» իմաստը, այնուամենայնիվ պատկերամարտ հերոսի կողմնակիցները կարողացել են այն հաղթանակած βασιλεύς-ի [«թագավորի»] համար պատվարժան ձևով բացատրել: Այդ՝ մեզ համար նոր, բացատրության հեղինակն իր հնարանքի մեջ ոգեշնչվել է անտիկ վերհուշներով: Դա զարմանալի չէ. Մորիկի պատմության մեջ երևան են գալիս Հերոդոտոսից[1] ու Տիտոս Լիվիոսից (12) քաջ հայտնի թեմաները, այն է՝ համբ հորդորը, որ տրվել էր մյուսներից ավելի բարձր գտնվող հասկերն ու ծաղիկները կտրելով (Պերիանդրոս և Թրասիբուլոս, Տարքվինիոս): Ճանաչեցինք նաև Դիոկղետիանոսին վերաբերող զրույցը (13), ըստ որի նա գերադասում էր կաղամբ մշակել, քան կայսրությունն իր ձեռքը վերցնել: Նմանապես և Կոստանդինի կողմից քրիքի քանակով հակառակորդի մոտ մեծաքանակ հեծելազորի պատրանք ստեղծելը հիշեցնում է «Անաբասիս»-ում[2] պարսից հեծելազորի թվաքանակի գնահատումը քրիքի քանակով: Ավելի կարևոր է հավանաբար առյուծներ սպանող Կոստանդինի մասին ավանդույթը: Այս հասարակ համգամանքը բավական է պարոն Հ. Գրեգուարի էպիկական հերոս Կոստանդինի մասին վարկածը արդարացնելու համար[3]: Պարոն Էռնստ Շտեյնի մի հիանալի հայտնագործության շնորհիվ (14) ես ի վիճակի եմ լրացնելու մինչ այժմ զուգահեռը չունեցող այդ վկայությունը: Նեապոլի եպիսկոպոսների ժամանակագրության մեջ (15), որը գրվել է IX դարի վերջից առաջ՝ 872 թ. քիչ անց[4], հանդիպում ենք Կոստանդինի մասին ավանդության կարևոր մի հատվածի. հայ ժամանակագրի նախադասությունն այդ հատվածից անջատված մի բեկոր է: Ահա այդ արժեքավոր բնագիրը, որը մեկնաբանության կարիք չունի և որին Կոստանդին V-ի կենսագիր պարոն Ալֆրեդ Լոմբարդին ծանոթ չի եղել.

---

[1] **Herodoti**, Historiarum, lib. V, 92, 6.

[2] **Xenophon**, Anabasis, I, 6.

[3] L'Age héroique de Byzance, տե՛ս «Mélanges Jorga», p. 383 sqq., Paris, 1933, «Revue des Etudes Greques», 1933, p. 32.

[4] **B. Capasso**, Società Napolitana di Storia Latina, Monumenti Storici, Serie prima cronache, t. I, p. 196, Napoli, 1881 (Chronicon episcoporum Neapolitanae Ecclesiae).

Hunc aiunt Constantinum robustiorem fuisse virum, qui leonem, ferocissimam bestiam, pugnando occidit, et draconi se opposuit et ipsum interemit. Nam dum quadam aquae ductum sua magnitudine detineret, et multos fetore suo perimeret, nullumque alium consilium repperiret semet ipsum pro omnibus Constantinus periculo dedit statuens semet ipsum cum dracone conflicturus. Factoque sibi loricam falcatam, quam novaculis acutissimis ex omni parte munivit, atque ad locum ubi ille teterrimus draco quiescebat, devenit. Nihil conctatus relictos suos, ad eum solus introiit[1]...

Noluerunt eos recipere, quo audito universi ex diversis provinciis ad eum collecti sunt et una cum ipsis civitas obsessa est, et, ne in tam multitudinem famis adgresseret, corii solidos pro aureis nomismatis fecit a negociatoribus dari, et recipi promitens eos, dum in palatio introierat omnes colligere et aurei solidos ad corii solidos commutare. Constantes autem obsidentibus urbem, hii, qui intra civitatem erant, veniam impetrantes, cum gloria ab omnibus receptus est. Ingressus Constantinus palatio, promissum quod de solidis fecerat explevit.

[«Ասում էին, որ այս Կոստանդինը շատ հզոր այր էր. նա մենամարտում սպանեց առյուծին՝ վայրենագույն գազանին, և ընդդեմ վիշապի <մարտի> բռնվեց և ոչնչացրեց դրան: Քանզի այն այնքան մեծ էր, որ <իր մարմնով> զբաղեցնում էր մի ջրհոսի հունը, և շատերին զրկում էր բերք <ունենալու հնարավորությունից>: Այդ պարագային Կոստանդինն այլ ելք չգտավ, քան հանուն բոլորի ինքն իրեն վտանգի մատնել, և որոշեց կռվել վիշապի հետ: Պատրաստել <տվեց> մանգաղաձև զրահ, որի վրա ամենուր ամրացրեց շատ սուր ածելիներ և եկավ այնտեղ, որտեղ հանգստանում էր այդ գարշելի վիշապը: Անգամ մի պահ չսպասեց իր մյուս <ուղեկիցներին>, <այլ> միայնակ մոտեցավ դրան....

Չցանկացան նրանց ետ ընդունել, ինչը լսելով բոլորը տարբեր գավառներից հավաքվեցին նրա մոտ, և նրանք միասին պաշարեցին քաղաքը, և, որպեսզի այդքան բազմության մեջ սով չսկսվի, հրամայեց վաճառականներին ոսկեդրամի փոխարեն վճարել և վճարման ընդունել կաշվե դրամ, խոստանալով նրանց, որ, գրավելով պալատը, կհավաքի բոլորը և կփոխարինի կաշվե դրամը ոսկով: Քաղաքի պաշտպանները, որ քաղաքի ներսում էին, ներողություն հայցեցին պաշարողներից, <և Կոստանդինը> փառքով ընդունվեց բոլորի կողմից: Մտնելով պալատ, Կոստանտինը կատարեց դրամի վերաբերյալ իր խոստումը»]:

[1] Ժամանակագրության մեջ այստեղ մի թերթ պակասում է (Ն. Ա.):

Լ. Ա. Մուրատորին (16) վիշապի պատմության կապակցությամբ իրավացիորեն նշում է. Neminem Graecorum novi qui Draconis hujus ab impio Principe debellati meminerit [«Հույն <հեղինակներից> չեմ ճանաչում և ոչ մեկին, որ հիշատակեր սրբապիղծ իշխանի կողմից այս վիշապի պարտվելու մասին»]: Կարող ենք վստահ լինել, որ τραγούδια-ները ([վիպերգեր]) այդ հարցի վերաբերյալ ավելի պերճախոս էին, քան ժամանակագրությունները: Ինչ վերաբերում է կաշվե դրամի պատմությանը, ապա այն միգուցե պարունակում է ճշմարտության ինչ-որ տոկոս: Իսկ մյուս կողմից խոսքն անկասկած Արտավազդի ապստամբության (17) ժամանակ (743 թ.) Կոստանդնի կողմից Կոստանդնուպոլսի պաշարման մասին է: Այստեղ ժամանակագիրները[1] պատմում են մեզ Արտավազդի կողմից Կոստանդնուպոլսից քշված ձրիակերների զանգվածի մասին, որոնց հետ Կոստանդինը վարվել էր մարդասիրաբար, որը և դարձել է նրա վայելած երկարատև ժողովրդականության հիմնական պատճառներից մեկը: Ինչ ցավալի է, որ մեկ թերթի կորուստը զրկել է մեզ Կոստանդնի մասին այդ ավանդության այլ մանրամասներից, որոնք, սակայն, պարոն Է. Շտեյնի հայտնաբերած բնագրի շնորհիվ վերջապես բացահայտվեցին (18): Թերևս նեապոլյան այդ ձեռագրի վնասվելը պատահականություն չէ: Հնարավո՞ր է արդյոք, որ այդ վիպերգական թերթը կտրել-պոկել է որևէ ուղղափառ ընթերցող, որին վրդովել են պիղծ Կոպրոնիմոսին հասցեագրված նման խոսքերը:

ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ԴԻՏՈՂՈՒԹՅՈՒՆ

Էջ 28: *Mauricius անվան վերաբերյալ:* Արդյոք հնարավոր չէ՞, որ Mauricius-ը ուղղակի հայկական Մորիկ անունն է: Ըստ Փավստոս Բուզանդի վկայության, այդ անունն էր կրում Ներսես կաթողիկոսի (մհ. 371 թ.) սարկավագներից մեկը (19): Ամեն դեպքում Շապուհ Բագրատունին կայսերը Մորիկ է կոչում: Նույն ձևին ենք հանդիպում նաև Կիրակոս Գանձակեցու երկում (20): Ճիշտ է, Ամմիանոս Մարկելլինոսը (21) հիշատակում է մի Mauricius, որը սպա էր հռոմեական բանակում, և մի Mauricianus հիշատակված է Digesta-ներում որպես իրավախորհրդատու (22): Ուստի և անվան ծագումը կարող է լինել հռոմեական:

Էջ 30: *Կաշվե դրամի մասին:* Հայ պատմիչ Ասողիկը (Գ, 16) վկայում է, որ արաբ ամիրա Իբն-Խոսրովը, որի մոտ էր փախել Վարդաս Սկլերոսը,

[1] Բնագիրը տե՛ս A. Lombard, op. cit, p. 28:

«հրամայեց փայլուն արծաթը խառնել պղնձի և արճճի հետ: Քանի որ վաճառականները հրաժարվում էին այդ դրամն ընդունել, նա իր անունը գրել տվեց խեցեղենի բեկորների և կաշվե կտորների վրա և (այդ բեկորները և կաշվե կտորները) տվեց ոմանց մթերք կամ հագուստ գնելու համար»: Մենք այս հետաքրքիր փաստը տրամադրում ենք Բյուզանդիայի ֆինանսական համակարգով զբաղվող պատմաբաններին:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԱՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԲՅՈՒԶԱՆԴԻԱՅԻ ԿԱՅՍՐԵՐ ՄՈՐԻԿԻ ԵՎ ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ V-Ի ՄԱՍԻՆ

(էջ 21)

Գրված է 1932 թ. Բրյուսելում: Ն. Ադոնցի առաջին ուսումնասիրությունն է, որ տպագրվել է տեղի Ազատ համալսարանի տեղեկագրում՝ «Les Légendes de Maurice et de Constantin V, empereur de Byzance» (տե՛ս «Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves», t. II, Bruxelles, 1933-1934, p.1-12): Երկրորդ անգամ լույս է տեսել «Études Arméno-Byzantines» ժողովածուում (Lisbonne, 1965, p. 125-136):

Թարգմանությունը կատարվել է ըստ այս հրատարակության:

1. Ուշագրավ ստուգաբանություն է, որը կապում է Փոկաս անունը ոչ թե հնչյունային առումով շատ մերձ φώκη՝ «փոկ, ծովաշուն, ծովեզ» բառի, այլ *pho արմատի հետ, որը ներկայացված է և՛ հունարեն φωκτός, ή, όν՝ «տապակած, խորոված»ածականում, և՛ լատիներեն foveo՝ «տաքացնել, տապակել», focus՝ «օջախ, կրակարան», և այլ նույնարմատ բառերում [Օ. Վ.][1]: - էջ 22:

2. Տիբերիոս II Կոստանդինոս (Flavius Tiberius Constantinus Augustus), Հուստինոս II-ի գահակից կայսր (574-578, հոկտեմբերի 4), ապա ինքնակալ մինչև 582 թ. օգոստոսի 14-ը [Օ. Վ.]: - էջ 23:

3. Մորիկ (Մավրիկիոս) կայսեր առավել վավերական կենսագրությունը ավանդում է նրա կրտսեր ժամանակակից Թեոփիլակտոս Սիմոկատան (Theophylacti Simocattae Historia, ed. C. de Boor, Lipsiae, 1887, տե՛ս հատկապես առաջին գիրքը): - էջ 24:

4. Կապադովկիայի Arabissos քաղաքը վկայված է IV դարից ոչ կանուխ (տե՛ս I. Shahod, Byzantium and the Arabs in the fifth century, Dumbarton Oaks, HU, 1989,

---

[1] [Օ. Վ.] անվանատառերով ծանոթագրությունները կազմել է Օ. Ս. Վարդազարյանը:

2006, pp. 275-276, 327-328)։ Կարևոր ռազմավարական կետ էր Տավրոսի հյուսիսային լանջին, որից սկիզբ է առնում դեպի Գերմանիկե (Մարաշ) տանող լեռնանցքը (**W.M.Ramsay**, The Historical Geography of Asia Minor, Cambridge UP, 2010, pp. 35, 276-277, 279, 311-312) [Օ. Վ.]։ - էջ 24։

5. **Տե՛ս աստ, էջ 117-118։ - էջ 24։**

6. **Տիբերիոսը գահը Մորիկին է հանձնել 582 օգոստոսի 13-ին։ Այդ արարողության ժամանակ նրա արտասանած ընդարձակ ճառի բնագիրը տե՛ս Theophylacti Simocattae I, 5-21։ - էջ 24։**

7. **Խոսքը Մորիկի՝ Գորդիա քրոջ մասին է։ - էջ 27։**

8. **Պարսից Խոսրով II Փարվեզ թագավորին ուղղված Մորիկի նամակի բնագիրը տե՛ս Սեբեոս, Պատմություն, Երևան, 1979, էջ 86-87։ - էջ 27։**

9. Ֆրանսիացի բյուզանդագետ Պ. Գուբերը համոզված պնդում է, որ «Մորիկը ո՛չ հայ էր և ո՛չ էլ հայասեր» (տե՛ս **P. Goubert**, Byzance avant l'Islam, t.1, Paris, 1951, pp. 36-39)։ Մորիկին վերաբերող հայկական աղբյուրների մասին տե՛ս նաև Լ. Մելիքսեթ-Բեկի հոդվածում՝ **Л. М. Меликсет-Бек, Из истории армяно-византийских отношений ("Маврикиевы легенды" в памятниках культуры древней Армении), «Византийский временник», т. 20 (1961), сс. 64-74։ - էջ 27։**

10. Տե՛ս E. A. Sophocles, Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (From B. C. 146 to A. D. 1100), s.v. καβαλλῖνος [Օ. Վ.]։ - էջ 28։

11. Տե՛ս նույն տեղում [Օ. Վ.]։ - էջ 29։

12. **Խոսքը, թերևս, Լուկիոս Տարքվինիոս Գոռոզի նախաձեռնած՝ իր նախորդի, Սերվիոս Տուլլիոսի կողմնակիցների և ծերակուտականների ոչնչացման մասին է (Titus Livius,** Historia ab Urbe condita, 1, 49, 1-6) [Օ. Վ.]։ - էջ 29։

13. **Տե՛ս Sextus Aurelius Victor**, Epitome de caesaribus, 39, 6 [Օ. Վ.]։ - էջ 29։

14. Նշված գիտնականը, ամենայն հավանականությամբ, պարզապես հուշել է Ն. Ադոնցին «Նեապոլի եպիսկոպոսների քրոնիկոնի» համապատասխան հատվածի մասին։ Է. Շտեյնը ոչինչ չէր գրել այս բնագրի վերաբերյալ [Օ. Վ.]։ - էջ 29։

15. Gesta episcoporum Neapolitanum գրվածքը պահպանվել է միակ ձեռագրում՝ **Vaticanus latinus 5007** և հրատարակվել է նախ Ed. G. Waitz-ի կողմից Scriptores **rerum langobardicarum et italicarum saec. VI-IX ժողովածուում (Hannover, 1878), իբրև**

Monumenta Germaniae historica մատենաշարի մի հատոր, ապա, քիչ անց՝ B. Capasso-ի կողմից, Monumenta ad Neapolitani ducatus historiam pertinentia (Napoli, 1881) գրքում (տե՛ս S. Gero, The Legend of Constantine V as Dragon-Slayer, in: "Greek, Roman and Byzantine Studies", vol. 19, No. 2, Summer, 1978, p. 155, n. 3): Դժբախտաբար, նույն S. Gero-ի մենագրությունը (Byzantine Iconoclasm during the Reign of Constantine V, with Particular Attention to the Oriental Sources, Louvain, 1977, esp. pp. 176-178), որում քննարկվում է Ն. Այոնցի սույն հոդվածը և Կոստանդին V-ին վերաբերող հայկական աղբյուրները, մեզ անմատչելի էր [Օ. Վ.]: - էջ 29:

16. Տե՛ս L. A. Muratori, Rerum Italicarum scriptores ab anno aerae Christianae quingentesimo ad milesimum quingentesimum, t. 1, pars 2, Mediolani, 1725, p. 308 [Օ. Վ.]: - էջ 31:

17. Խոսքն Օպսիկյան բանակաթեմի ստրատեգոս, Լևոն III Իսավրացու դստեր՝ Աննայի, ամուսնու՝ Արտավազդի մասին է: Պատկերամարտ Կոստանդին V-ի գահ բարձրանալուց հետո (741) Արտավազդը հենվելով ընդդիմադիր զավառական արիստոկրատիայի և պատկերապաշտ հավատացյալների օժանդակության վրա՝ 742 թ. գրավեց գահը և իշխեց մինչև 743 թ. օգոստոսի 2-ը: - էջ 31:

18. Ն. Ադոնցի սույն պնդումն անհասկանալի է. է. Շտեյնը չի հայտնաբերել և ոչ մի բնագիր, որը հնարավոր դարձներ «Նեապոլի քրոնիկոնի» վնասված տեղիների վերականգնումը: S. Gero-ն վերոհիշյալ հոդվածում (The Legend of Constantine V as Dragon-Slayer, pp. 157-159), քննարկելով վիշապամարտի հայտնի դիցաբանական դրվագները, մատնանշում է մի զուգահեռ, որը, իր կարծիքով, առավելապես մերձենում է Կոստանդին V-ի հետ կապված ավանդությանը: Պավսանիասի «Հունաստանի նկարագրություն» երկասիրությունում պահպանվել է պատում մի Մենեստրատոսի մասին, որն ինքնազոհ եղավ իր սիրեցյալ Կլեոստրատոսի համար, երբ վերջինին, ըստ վիճակահանության, պետք է տային ի կերակուր վիշապին. «Ասում են, երբ վիճակն ընկել էր Կլեոստրատոսին, նրան սիրող Մենեստրատոսը հորինեց հետևյալ մի խարդախություն. նա պատրաստել տվեց պղնձե զրահ, որի յուրաքանչյուր թիթեղիկն օժտված էր վերև նայող կեռիկով: Հագնելով այդ զրահը, նա հոժարեց իրեն խժռել տալ վիշապին, վճռելով նահատակվել, բայց և իրեշին սպանել» (Pausan., 9.26.3, S. Gero, op. cit. 158): Սակայն այստեղ հերոսը, ի տարբերություն «Քրոնիկոնի» Կոստանդինին, զոհվում է: Եվս երկու դրվագ, որ մատնանշված են S. Gero-ի հոդվածում, բույլ են տալիս վերականգնել Կոստանդինի մասին զրույցի հնարավոր շարունակությունը. դա Հերակլեսի՝ կետ ձկան որովայնից ազատվելու մասին առասպելը և մանդեական մի բնագիր, որի հերոսը նույնպես, ամրացնելով իր վրա տարբեր սուր առարկաներ, իրեն խժռել է տալիս հրեշին, ապա

ազատվում, ներսից պատառոտելով դրա աղիքները (S. Gero, op. cit., pp. 158-159, n. 18): Գուցե սա ևս մի փոքր էր Կոստանդին V-ի հայտնի մականունն արդարացնելու և պատվավոր դարձնելու [Օ. Վ.]: - էջ 31:

19. **Փավստոս Բուզանդացոյ** Պատմութիւն Հայոց, Վենետիկ, 1832, էջ 118: - էջ 31:

20. **Կիրակոս Գանձակեցի,** Պատմութիւն Հայոց, Երևան, 1961, էջ 46-50, 52: - էջ 31:

21. **Տե՛ս Ammiani Marcellini** Res gestae a fine Cornelii Taciti, 25, 7 [Օ.Վ.]: - էջ 31:

22. **Տե՛ս Justiniani** Digestae, 2.13.3. pr.1, 2.14.7.2.4 և այլուր (10 հղում) [Օ.Վ.]: - էջ 31:

ԲՅՈՒԶԱՆԴԱԿԱՆ ԿԱՅՍՐ ԼԵՎՈՆ V-Ի ԾԱԳՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

(էջ 33)

Գրված է 1927 թ. Փարիզում: «Sur l'origine de Léon V, Empereur de Byzance» խորագրով լույս է տեսել «Armeniaca» ժողովածուում (Zeitschrift für die Erforschung der Sprache und Kultur Armeniens, ed. K.Roth, Leipzig, 1927, fasc. II, SS. 1-10): Երկրորդ անգամ տպագրվել է «Études Arméno-Byzantines» հատորում (Lisbonne, 1965, pp. 37-46):

Ն. Ադոնցի բեյրության քողոնում առկա է ֆրանսերեն բնագրի սևագիր, սակայն անավարտ մի օրինակ (տե՛ս Համազգայինի Բեյրութի գրական պահոց, պրոֆ. Ն. Ադոնցի ֆոնդ, պահարան I, զզրոց Չ, թղթածրար Ա-8):

Թարգմանությունը կատարվել է ըստ լիսաբոնյան հրատարակության:

1. Այժմ բյուզանդագիտության մեջ որևէ կասկած չկա Լևոն V-ի հայկական ծագման վերաբերյալ: Հայտնի է, որ նա որդին էր Արմենիակների բանակաբեմի զորավար Վարդի (Վարդաս): Լևոնը եղել է Անատոլիկոն բանակաբեմի մագիստրոս: Կայսր է հռչակվել 813 թ. հուլիսի 11-ին բանակի և զինվորական ազնվականության կողմից և գահակալել մինչև 820 թվականի դեկտեմբերի 26-ը: - էջ 33:

2. Բնագրում՝ աքսորվել [Օ. Վ.]: - էջ 33: